MINTAQAVIY INTEGRATSIYA JARAYONLARI BORASIDAGI KONSEPTUAL ASOSLAR

Dildora Sharipova

Mirzo Ulug‘bek nomidagi Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti Siyosatshunoslik kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada mintaqaviy integratsiya jarayonlarining nazariy-konseptual asoslari, ularning shakllanish bosqichlari va zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o’rni tahlil qilinadi. Shuningdek, integratsiya jarayonlarini tushuntiruvchi asosiy nazariyalar – neofunksionalizm, liberal intergovernmentalizm, yangi mintaqaviylik nazariyasi va konstruktivistik yondashuvlar ilmiy jihatdan ko’rib chiqiladi. Tadqiqotda globallashuv sharoitida mintaqaviy integratsiya davlatlararo hamkorlikni mustahkamlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo’layotgani asoslab beriladi.

Kalit so’zlar: *mintaqaviy integratsiya, globallashuv, neofunksionalizm, intergovernmentalizm, yangi mintaqaviylik, xalqaro tashkilotlar.*

Abstract. This article analyzes the theoretical and conceptual foundations of regional integration processes, the stages of their formation and their place in the system of modern international relations. Also, the main theories explaining integration processes - neofunctionalism, liberal intergovernmentalism, the theory of new regionalism and constructivist approaches - are scientifically considered. The study substantiates the fact that in the context of globalization, regional integration is emerging as an important mechanism for strengthening interstate cooperation.

Keywords: *regional integration, globalization, neofunctionalism, intergovernmentalism, new regionalism, international organizations.*

Kirish

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xalqaro munosabatlar tizimida

mintaqaviy integratsiya jarayonlari jadal rivojlana boshladi. Davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va xavfsizlik sohalaridagi hamkorlikni chuqurlashtirish zarurati turli mintaqaviy tashkilotlar va integratsion tuzilmalar paydo bo'lishiga olib keldi. Ayniqsa globallashuv jarayonlarining jadallashuvi sharoitida davlatlar o'z manfaatlarini yanada samarali himoya qilish hamda iqtisodiy rivojlanishni tezlashtirish maqsadida mintaqaviy integratsiya mexanizmlaridan keng foydalanmoqda.

Mintaqaviy integratsiya nafaqat iqtisodiy hamkorlikni rivojlantiruvchi vosita, balki siyosiy barqarorlikni ta'minlash, xavfsizlik tizimini mustahkamlash va davlatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytiruvchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli xalqaro munosabatlar nazariyasida mintaqaviy integratsiya jarayonlarini tushuntirishga qaratilgan turli konseptual yondashuvlar shakllangan.

Mazkur maqolaning maqsadi mintaqaviy integratsiya jarayonlarining nazariy va konseptual asoslarini tahlil qilish hamda zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida ularning o'rnini aniqlashdan iborat.

Mintaqaviy integratsiya tushunchasi va uning nazariy talqinlari.

Mintaqaviy integratsiya – bu geografik jihatdan yaqin joylashgan davlatlar o'rtasida iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va institutsional hamkorlikning chuqurlashuvi jarayonidir. Integratsiya natijasida davlatlar o'rtasida savdo to'siqlari kamayadi, umumiy bozorlar shakllanadi va ayrim hollarda siyosiy institutlar ham birlashtiriladi.

Mintaqaviy integratsiya nazariy jihatdan bir necha asosiy yondashuvlar orqali tushuntiriladi.

- Neofunksionalizm nazariyasi

Neofunksionalizm integratsiya jarayonlarini tushuntiruvchi muhim nazariyalardan biridir. Ushbu yondashuvga ko'ra, integratsiya dastlab iqtisodiy sohada boshlanib, keyinchalik boshqa sohalarga ham kengayib boradi. Bu jarayon "spillover" (ya'ni funksional kengayish) deb ataladi. Nazariyaga ko'ra, iqtisodiy hamkorlikning chuqurlashuvi siyosiy integratsiyani ham muqarrar ravishda kuchaytiradi.

Neofunksionalizm integratsiya jarayonlarida xalqaro institutlar va transmilliy aktorlarning roliga katta e’tibor qaratadi.

- Intergovernmentalizm nazariyasi

Intergovernmentalizm nazariyasiga ko’ra, mintaqaviy integratsiya jarayonlarining asosiy harakatlantiruvchi kuchi milliy davlatlar hisoblanadi. Bu yondashuv davlatlar suverenitetining muhimligini ta’kidlaydi va integratsiya jarayonlarida asosiy qarorlar milliy hukumatlar tomonidan qabul qilinishini ilgari suradi. Liberal intergovernmentalizm esa iqtisodiy manfaatlar va ichki siyosiy omillar integratsiya jarayonlariga katta ta’sir ko’rsatishini ta’kidlaydi.

- Yangi mintaqaviylik nazariyasi

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida mintaqaviy integratsiya jarayonlari yangi bosqichga ko’tarildi. Bu davrda “yangi mintaqaviylik” nazariyasi shakllandi. Ushbu yondashuvga ko’ra, integratsiya jarayonlari faqat davlatlar bilan cheklanib qolmaydi, balki nodavlat tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar va fuqarolik jamiyati institutlari ham muhim rol o’ynaydi. Yangi mintaqaviylik konsepsiyasi globallashuv sharoitida mintaqaviy tashkilotlarning siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik masalalarini hal etishdagi rolini oshib borayotganini ta’kidlaydi.

- Konstruktivistik yondashuv

Konstruktivistik nazariya mintaqaviy integratsiya jarayonlarida identitet, qadriyatlar va umumiy madaniy omillarning roliga alohida e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuvga ko’ra, davlatlar o’rtasidagi integratsiya faqat iqtisodiy manfaatlar bilan emas, balki umumiy tarixiy tajriba, madaniy yaqinlik va siyosiy qadriyatlar bilan ham belgilanadi.

Globallashuv sharoitida mintaqaviy integratsiyaning ahamiyati.

Globallashuv jarayonlari xalqaro iqtisodiy aloqalarning chuqurlashuvi, texnologik taraqqiyot va global bozorlarning kengayishi bilan tavsiflanadi. Bunday

sharoitda mintaqaviy integratsiya davlatlar uchun iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda.

Mintaqaviy integratsiya quyidagi yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

- iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish;
- savdo to'siqlarini kamaytirish;
- mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlash;
- infratuzilmaviy loyihalarni rivojlantirish;
- global iqtisodiy tizimda raqobatbardoshlikni oshirish.

Bugungi kunda dunyoning turli mintaqalarida integratsion tuzilmalar faoliyat yuritmoqda. Ular davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Mintaqaviy integratsiya bosqichlari. Iqtisodiy integratsiya nazariyasiga ko'ra, mintaqaviy integratsiya bir necha bosqichlardan iborat:

- Erkin savdo hududi – davlatlar o'rtasida bojxona to'siqlari bekor qilinadi.
- Bojxona ittifoqi – umumiy bojxona siyosati joriy etiladi.
- Umumiy bozor – kapital, ishchi kuchi va xizmatlarning erkin harakati ta'minlanadi.
- Iqtisodiy ittifoq – umumiy iqtisodiy siyosat shakllanadi.
- To'liq integratsiya – yagona siyosiy va iqtisodiy institutlar yaratiladi.

Mazkur bosqichlar integratsiya jarayonining murakkab va bosqichma-bosqich rivojlanishini aks ettiradi.

Mintaqaviy integratsiya (MI) - bu o'z tarkibiy qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kuchaytiradigan va milliy darajada davlat tomonidan boshqariladigan an'anaviy tashkilot shakllari bilan birgalikda mavjud bo'lgan yangi tashkiliy shakllarni yaratadigan hududiy tizimlarning global hodisasi. Ikkinchi Jahon urushidan keyin paydo bo'lgan mintaqaviy integratsiya jarayonlari dastlab asosan savdo va iqtisodiyot bilan bog'liq edi, ammo ma'lum bo'lishicha, ayniqsa, 1980-yillardan boshlab, "yangi

mintaqaviylik" to'lqini bilan mintaqaviy integratsiyani iqtisodiy hamkorlikdan tashqari, siyosat, diplomatiya, xavfsizlik, madaniyat va boshqalarning o'lchamlarini ham nazarda tutadigan ko'p o'lchovli jarayon sifatida ko'rish mumkin.

Shunga qaramay, savdo va iqtisodiy integratsiya davom etayotgan integratsiya sxemalarining markaziy jihati bo'lib qolmoqda. Bugungi globalizatsiyalashgan dunyoda global erkin savdoga intilish (JST orqali boshqariladigan) va savdoni liberallashtirish ko'pincha ko'p tomonlama emas, balki mintaqaviy miqyosda tashkil etilishi o'rtasida keskinlik kuchayib borayotganga o'xshaydi.

Mintaqaviy integratsiya, ham ishtirok etuvchi mamlakatlar, ham berilgan mintaqaviy integratsiya sxemasidan chetlashtirilganlar uchun. Shuningdek, "yangi mintaqaviylik" hech bo'lmaganda mamlakatlarni globalizatsiyaning mumkin bo'lgan salbiy jihatlaridan himoya qilish salohiyatiga ega ekanligi aytilganini hisobga olsak (Van Langenhove, 2003), bunday da'volarni qanday baholash mumkinligi haqida savol tug'ilishi mumkin. Bu masalalar xalqaro institutsional arxitekturaning kelajagi va ko'p tomonlamalik, mintaqaviylik yoki ikkalasining (yangi) kombinatsiyasi yo'nalishida tendentsiyalar kutilishi mumkinmi (Fratianni va Pattison, 2001) haqidagi kengroq savollar bilan bog'liq.

Mintaqaviy integratsiya jarayonlari zamonaviy siyosiy tizimlar rivojlanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Siyosatshunoslik nuqtai nazaridan integratsiya jarayonlari davlatlar o’rtasidagi siyosiy, iqtisodiy va institutsional o’zaro bog’liqlik darajasining ortishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayonlar xalqaro munosabatlar tizimida yangi boshqaruv shakllari va ko’p darajali siyosiy institutlarning shakllanishiga olib keladi.

Siyosiy nazariya doirasida mintaqaviy integratsiya davlat suverenitetining transformatsiyasi, siyosiy hokimiyatning qayta taqsimlanishi hamda transmilliy boshqaruv mexanizmlarining shakllanishi bilan bog’liq murakkab jarayon sifatida talqin etiladi. Bu jarayonda davlatlar o’z milliy manfaatlarini saqlab qolgan holda,

ayrim vakolatlarini mintaqaviy institutlarga delegatsiya qiladi. Natijada ko'p darajali boshqaruv (multi-level governance) tizimi shakllanadi.

Siyosatshunoslikda mintaqaviy integratsiya jarayonlarini tushuntirish uchun turli nazariy paradigmalardan foydalaniladi. Ulardan eng muhimlari realizm, liberalizm va konstruktivizm kabi yondashuvlar hisoblanadi. Realist nazariya vakillarining fikricha, davlatlar integratsiya jarayonlarida asosan o'z milliy xavfsizligi va siyosiy manfaatlarini ko'zlaydi. Shu sababli mintaqaviy tashkilotlar davlatlarning strategik manfaatlarini amalga oshirish vositasi sifatida ko'riladi. Bu yondashuv integratsiyani davlatlar o'rtasidagi kuchlar muvozanatini saqlash mexanizmi sifatida talqin qiladi.

Liberal nazariya esa mintaqaviy integratsiyani davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy o'zaro bog'liqlikning ortishi bilan izohlaydi. Liberal yondashuvga ko'ra, iqtisodiy hamkorlikning chuqurlashuvi siyosiy barqarorlikni mustahkamlaydi va davlatlar o'rtasidagi mojarolar ehtimolini kamaytiradi. Ayniqsa, iqtisodiy manfaatlarning uyg'unlashuvi davlatlarni integratsion jarayonlarda faol ishtirok etishga undaydi. Shu sababli mintaqaviy integratsiya nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki siyosiy barqarorlikni ta'minlash vositasi sifatida ham qaraladi.

Mintaqaviy integratsiya jarayonlarini siyosiy institutlar evolyutsiyasi bilan ham bog'lash mumkin. Integratsiya chuqurlashgani sari mintaqaviy tashkilotlar yangi siyosiy institutlar va boshqaruv mexanizmlarini yaratadi. Bu institutlar davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni muvofiqlashtirish, iqtisodiy siyosatni uyg'unlashtirish hamda umumiy xavfsizlik siyosatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu jihatdan qaraganda, mintaqaviy integratsiya jarayonlari global boshqaruv tizimining muhim elementlaridan biriga aylanib bormoqda.

Shuningdek, zamonaviy siyosatshunoslikda mintaqaviy integratsiya jarayonlari ko'p darajali boshqaruv modeli orqali ham izohlanadi. Ushbu modelga ko'ra, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoni faqat milliy darajada emas, balki mintaqaviy va transmilliy darajalarda ham amalga oshiriladi. Natijada siyosiy hokimiyat turli

darajadagi institutlar o’rtasida taqsimlanadi. Bu esa xalqaro siyosiy tizimda yangi boshqaruv mexanizmlarining paydo bo’lishiga olib keladi.

Globallashuv jarayonlari mintaqaviy integratsiyaning siyosiy ahamiyatini yanada oshirmoqda. Bugungi kunda davlatlar global iqtisodiy tizimda raqobatbardosh bo’lish uchun o’zaro hamkorlikni kuchaytirishga intilmoqda. Shu sababli mintaqaviy integratsiya davlatlarning iqtisodiy rivojlanishini tezlashtirish, xavfsizlikni mustahkamlash hamda global muammolarni birgalikda hal etish imkonini beruvchi muhim siyosiy mexanizm sifatida namoyon bo’lmoqda.

Bundan tashqari, mintaqaviy integratsiya jarayonlari xalqaro tizimning institutsional tuzilmasini ham o’zgartirmoqda. Agar XX asrning o’rtalarida xalqaro munosabatlar asosan suveren davlatlar o’rtasidagi ikki tomonlama aloqalar orqali shakllangan bo’lsa, hozirgi davrda mintaqaviy tashkilotlar global siyosatning muhim aktorlariga aylanib bormoqda. Bu jarayon xalqaro siyosiy tizimning ko’p qutbli va ko’p darajali tuzilishga ega bo’lishiga olib kelmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mintaqaviy integratsiya nafaqat iqtisodiy jarayon, balki murakkab siyosiy hodisa hamdir. U davlatlar o’rtasidagi hamkorlikni chuqurlashtirish bilan birga, xalqaro tizimda yangi siyosiy institutlar va boshqaruv mexanizmlarining shakllanishiga xizmat qiladi. Natijada mintaqaviy integratsiya zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining ajralmas elementi sifatida namoyon bo’lmoqda.

Xulosa

Tahlillar shuni ko’rsatadiki, mintaqaviy integratsiya zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimining muhim elementiga aylangan. Integratsiya jarayonlari davlatlar o’rtasidagi iqtisodiy va siyosiy hamkorlikni mustahkamlash bilan birga, global muammolarni hal etishda ham samarali mexanizm sifatida namoyon bo’lmoqda.

Mintaqaviy integratsiya jarayonlarini tushuntirishda turli nazariy yondashuvlar mavjud bo’lib, ularning har biri integratsiyaning turli jihatlarini ochib beradi.

Neofunksionalizm integratsiyaning institutsional va funksional kengayishini ta'kidlagan bo'lsa, intergovernmentalizm davlatlarning hal qiluvchi rolini asoslaydi. Yangi mintaqaviylik va konstruktivistik yondashuvlar esa globallashuv sharoitida nodavlat aktorlar va identitet omillarining ahamiyatini ko'rsatadi.

Kelajakda mintaqaviy integratsiya jarayonlari yanada chuqurlashib borishi kutilmoqda. Bu esa davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqib, xalqaro tizimning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 1997.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
3. Abdullayev A. Siyosatshunoslik. – T.: Akademnashr, 2020.
4. Acharya A. The End of American World Order. – Cambridge: Polity Press, 2014.
5. Balassa B. The Theory of Economic Integration. – London: Routledge,
6. Deutsch K. Political Community and the North Atlantic Area. – Princeton: Princeton University Press, 1957.
7. Michele Fratianni, John Pattison. International Organisations in a World of Regional Trade Agreements: Lessons from Club Theory // The World Economy, Wiley Blackwell, vol. 24(3), March, 2001. – P. 333-358.
8. Fratianni M., Pattison J. International Organisations in a World of Regional Trade Agreements. – The World Economy Journal, 2001.
9. Gilpin R. Global Political Economy: Understanding the International Economic Order. – Princeton: Princeton University Press, 2001.
10. Haas E. The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950–1957. – Stanford: Stanford University Press, 1958.
11. Hettne B., Söderbaum F. The New Regionalism Approach. – Politeia,

12. Langenhove L. Building Regions: The Regionalization of the World Order. – Ashgate Publishing, 2003.
13. Mansfield E., Milner H. The Political Economy of Regionalism. – New York: Columbia University Press, 1997.
14. Moravcsik A. The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht. – Cornell University Press, 1998.
15. Nye J. Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organization. – Boston: Little, Brown and Company, 1971.
16. Qodirov A. Xalqaro munosabatlar nazariyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2019.
17. Raximov M. Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik va integratsiya jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2016.
18. Saidov A., Otamuratov S. Siyosatshunoslik asoslari. – Toshkent: Akademiya, 2018.